

АРИСТОКРАТІЯ ЯК ТВОРЧА МЕНШІСТЬ У ПРОЦЕСІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В. ЛИПІНСЬКОГО

Досліджується роль творчої меншості у процесі державотворення. Особлива увага зосереджена на аналізі ролі аристократії в процесі державотворення у інтерпретації В. Липинського.

Ключові слова: аристократія, творча меншість, державотворення, традиція, традиціоналізм, територіальний патріотизм.

Kowtun Jerzy. Arystokracja, jako twórcza mniejszość w procesie kształtowania się państwa, w interpretacji Wacława Lipińskiego.

Autor zbadał rolę arystokracji w procesie państwowotwórczym. Szczególną uwagę poświęcił roli „twórczej mniejszości”, w procesie tworzenia państwa w interpretacji Wacława Lipińskiego.

Słowa kluczowe: arystokracja, twórcza mniejszość, tworzenie się państwa, tradycja, tradycjonalizm, patriotyzm terytorialny.

Ковтун Юрій. Аристократия как творческое меньшинство в процессе государственного строительства в интерпретации В. Липинского.

Исследуется роль творческого меньшинства в процессе государственного строительства. Особенное внимание уделено анализу роли аристократии в процессе государственного строительства в интерпретации В. Липинского.

Ключевые слова: аристократия, творческое меньшинство, государственное строительство, традиция, традиционализм, территориальный патриотизм.

Kovtun Yuriy. Aristocracy as a Creative Minority in the Process of State Building in V. Lypynsky's interpretation.

The role of the creative minority in the process of state formation is being researched. The analysis of the role of aristocracy in the process of state formation by V. Lypynsky is emphasized.

Keywords: aristocracy, creative minority, state building, tradition, tradicionalizm, territorial patriotism.

Наростання кризових явищ в українському суспільстві у кін. ХХ – на поч. ХХІ ст. засвідчує, що стабільне функціонування української держави на сучасному етапі трансформаційних процесів потребує цілісного світоглядного ідейно-теоретичного підґрунтя. За цих умов великого значення набуває дослідження державотворчих концепцій вітчизняних мислителів поч. ХХ ст. Важливе місце серед них посідає спадщина В'ячеслава Липинського, який, всупереч панівним на той час соціалістичним підходам до трансформації українського суспільства, обстоював альтернативну, консервативно-монархічну ідею українського державотворення та особливу роль аристократії в її реалізації. Провідними категоріями його суспільно-політичної концепції стали «консерватизм», «територіальний патріотизм», «релігійний традиціоналізм», котрі не втратили актуальності і для модерного українського соціуму. Тим більше, що філософські ідеї В. Липинського сформувались в умовах кризової доби українських національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.), яка за сутнісними характеристиками багато в чому співвідноситься з нинішніми соціокультурними і суспільно-політичними трансформаціями українського соціуму.

Вихідною позицією для В. Липинського як політичного мислителя, згідно з І. Лисяком-Рудницьким, був його аналіз причин занепаду української державності 1917 – 1920 рр. і шляхів до її можливого відродження в майбутньому. Ці практичні питання він ставив на фундамент розгорнутої теоретичної доктрини, що має універсальне значення. В. Липинський перебував під впливом ряду сучасних західних, переважно французьких, соціологів та політичних мислителів, таких як Жорж Сорель, Вільфредо Парето, Гюстав Лебон, Шарль Моррас, Роберт Міхельс [1, с. 139]. Проте використання ідей цих мислителів В. Липинським мало цілком творчий характер, адже український вчений адаптував їх на ґрунті східноєвропейського, зокрема українського досвіду.

Підходячи до аналізу ідей В. Липинського, зауважимо, що визначальною рисою його творчості є органічне поєднання державницького світогляду з ідеями месіанізму, джерела яких лежать у християнській релігії та в християнському містицизмі. Будучи глибоко релігійною людиною, він узяв за основу розбудови держави віру в Бога, а релігію розглядав як важливий державотворчий фактор, адже без містицизму і віри не може бути жертвності суб'єктів державотворення. Саме тому відомий український філософ М. Попович виокремив три важливі риси спадщини В. Липинського, які по-новому поставили проблему опори на традиції: державницька концепція, елітаризм, містицизм [2, с. 43-51]. Вказані характеристики визначають традиціоналізм філософії В. Липинського. Центральне місце у ній посідають поняття «традиції», «аристократії», «нації». Усвідомлюючи світогляд як спосіб думання, він не прагнув сформулювати новітню концепцію державотворення, а намагався докорінно змінити спосіб мислення і світогляд української аристократії, котра має відійти від фаталістичної ідеї, що Україна створиться сама.

Оригінальним є розуміння В. Липинським категорії «традиції». Зауважимо, що аналіз цієї категорії неможливий без звернення до поняття «консерватизму». Усталеним у науковій літературі є розуміння консерватизму як принципу організації суспільства, основою якого є зміцнення традиційних підвалин суспільства – сім'ї, соціальної ієрархії. Хоча в консерватизмі не було цілковитого заперечення можливості реформ, консервативний світогляд базувався на пріоритеті наступності, порівняно з інноваціями, на визнанні непорушності Богом даної ієрархічності людського співтовариства, а відтак і моральних принципів, що лежать в основі існування сім'ї, релігії та власності.

Орієнтація на минуле, згідно з консерватизмом, дає можливість зняти реальні та потенційні протиріччя теперішнього, а тому орієнтація на традицію розглядається як моральний обов'язок перед майбутніми поколіннями. Означені принципи є протилежними лібералізму і соціалізму. І в консерватизмі, і в традиціоналізмі загалом можна виділити наступні сутнісні ознаки: визнання недосконалості людської природи й обмежених можливостей людського розуму; орієнтація на традиції та загальний морально-релігійний порядок; переконання у вродженій нерівності людей; ставлення до конституції, як до Богом даного порядку, впевненість у необхідності панування закону як форми індивідуальної свободи.

В. Липинський розглядає традицію не як виключно чинник стабільності певної форми соціального буття, а, передусім, як динамічну творчу силу, рушій суспільно-історичного процесу. У такому розумінні «традиція» постає фактором інноваційного поступального розвитку суспільства. Відтак мислитель гостро критикує штучне копіювання давніх традицій. На думку В. Липинського, у нових умовах варто створювати нові форми суспільного життя, однак важливо утримати в них дух старовини, адже традиція – це доля, котра потребує від людини творчості і праці, боротьби за створення нового. За твердженням І. Лисяка-Рудницького, В. Липинський визнавав наявність прогресивних факторів в історії, а втім він рішуче відкидав ідею автоматичного прогресу: кожне поступове досягнення людства мусить бути окуплене гірким трудом та жертвами і виборене зусиллями розуму та волі [1, с. 142]. Іншими словами, прогрес у сфері соціальної організації та державного будівництва завжди відносний. На підставі цього В. Липинський заперечував ідеї можливості побудови справедливого суспільства, земного раю, в якому існувала б досконала організація суспільства та було б ліквідовано будь-які прояви соціальної несправедливості.

«Сильна сторона Липинського, як історика, лежить передусім у соціологічному аналізі; але він мав теж повне розуміння для творчої ролі великих одиниць. Один з провідних мотивів України на переломі – звеличення генія Б. Хмельницького, як вождя національної революції та державного мужа. Липинський прославляв і вірних співробітників великого гетьмана в ділі державного будівництва» [3, с. 139]. Зокрема, В. Липинський присвятив ґрунтовну студію, включену у збірник «Z dziejów Ukrainy», полковнику Станіславові Михайлові Кричевському, героєві-оборонцю Києва в 1649 р. Відтак активноперебудовуючий динамізм притаманний і розумінню мислителем феномену аристократії. Опираючись на те, що основа нації – це народ,

В. Липинський, все ж зауважує, що народ завжди делегує свою владу суб'єктам управління. Сутнісними рисами національної аристократії він називає матеріальну силу, моральний авторитет, волю до влади та консерватизм. Аристократія має стати єдиною ланкою між «старою» і «ною» Україною, забезпечивши стабільність національного життя, розвиток якого характеризується високим ступенем дискретності. Аристократизм В. Липинський мислив як утвердження в українському суспільстві організованих сил, які здійснювали б владу на засадах авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури.

За В. Липинським, оптимально функція управління здійснюється саме аристократією як провідною верствою суспільства. Склад аристократії у різні епохи, у різних народів динамічно змінюється. «Аристократія – це і лицарі-феодала доби середньовіччя, і французьке дворянство часів абсолютизму, і пруські юнкери періоду Німецької імперії, і фінансова буржуазія сучасної Франції чи Америки, і бюрократія Російської імперії, і робітнича аристократія Англії. Аристократія не є чимось заданим, вона має бути створеною» [цит. за 4, с. 347]. В. Липинський схиляється до думки, суголосної з ідеями М. Бердяєва: людина стає аристократом не за походженням. Аристократією стає будь-яка правляча і провідна у даному суспільстві верства.

Визначальну роль у створенні аристократії В. Липинський відводить інтелігенції як верстві, котра не зайнята матеріально-продуктивною працею, не володіє засобами виробництва. Інтелігенція є суб'єктом консолідації в одну культурно-національну цілість народу як пасивної більшості і аристократії як пасивної меншості, у результаті якої відбувається створення нації. Продуктивним з точки зору етносоціальної ситуації в сучасній Україні є розуміння категорії «нації» в історіософії В. Липинського. Воно виходить із концепції «територіального патріотизму». Нація – це всі мешканці даної Землі і всі громадяни даної Держави. Тому дійсним Українцем є всякий, хто живе на Землі України і хто працює заради неї. Виходячи з цього, В. Липинський різко протиставляє власну позицію поглядам як соціалістів, так й ідеологів інтегрального націоналізму. Якщо для перших нація втрачає своє значення у суспільному розвитку, то для других визначальним чинником належності до нації є мова, віра і етнічне походження.

Українську націю, за твердженням В. Липинського, можна консолідувати на основі «територіального патріотизму» – відчутті любові до рідного краю як органічної цілісності усіх постійних мешканців української землі, незважаючи на їх соціальну належність, віросповідання, етнічне походження, мову, культуру. Прикладом можуть бути США, де на ґрунті територіального патріотизму та об'єднуючої політичної свідомості постала одна нація. На думку мислителя, держава виникає лише тоді, коли всі мешканці даної території стають як один в її оборону на чолі законної Влади проти мешканців чужої «Землі», чужої Батьківщини, чужої території. «Територіальна, краєва свідомість, а не свідомість племенно-культурно-віросповідно-національна лягла в основу всіх держав цілого світу. Коли французький норманн і германський англосакс постали як один проти Франції і Германії – народилась Англія. Коли романізований галл і германський франк станули як один проти Риму і Германії – народилась Франція. Коли германський лех і слов'янський полянин постали як один проти Германії і полянської Русі – народилась Польща. Коли варяг і слов'янин станули як один проти напору нових варягів і проти слов'янської Польщі – народилась Русь. Але з різні удільних з великими, козаків з панами, православних з уніятами, пролетаріату з буржуазією, і українців з не українцями на одній Українській Землі в протязі літ не народилась Україна» [5, с. 65]. Поряд із цим він звертає увагу на екзистенційні основи нації, застерігаючи від штучності її творення. Якщо відродження нації відбувається без любові до цілої нації в усіх її класах і групах, то з самого поняття «нація» відкидається увесь його творчий зміст.

Концепція «територіального патріотизму» виходить із переконання В. Липинського в тому, що нація як органічна спілка людей не може сформуватись без відчуття любові до рідного краю. Ця любов ототожнюється ним із любов'ю до рідної «Землі». Саме на її основі утворюються специфічні характеристики ментальності нації. Через «Землю» збуджується

творчий імпульс, воля провідної верстви до досягнення влади і перетворення у суспільстві. «Називаючи цей пункт своєї історіософії «волютаризмом» і протиставляючи його пасивно-споглядальному «фаталізмові» [4, с. 349], В. Липинський чітко окреслює межу людської волі. Вона визначається волею Бога. Тому, йдучи за Д. Чижевським, маємо підстави назвати його історіософію «релігійним волютаризмом». Такий підхід дає можливість В. Липинському уникнути крайнього раціоналістичного оптимізму. Одночасно, «релігійний волютаризм» протистоїть і провіденціальному песимізму, оскільки він завбачує, що історія – це рух до здійснення вищої правди.

У межах аналізу співвідношення провідної меншості і пасивної більшості В. Липинський визначає три універсальні типи державного устрою: «класократія», «демократія», «охлократія». Можна цілком погодитись з І. Лисяком-Рудницьким, що ця класифікація є найоригінальнішим внеском В. Липинського в науку [3, с. 140]. Зазначені типи державного устрою позачасові, вони вириваються на різних щаблях економічного розвитку і серед різних культурних кіл. Однак вказана класифікація не цілком вкладається в усталені підходи до визначення типів державного устрою.

Охлократія завбачує владарювання воїнів-непродуцентів із нівеляцією свободи громадян. У такому державному організмі провідне місце займає вождь-диктатор, а громадянське суспільство перетворюється на аморфний пасивний натовп. Охлократія, у розумінні В. Липинського, – це не влада натовпу, а влада над натовпом. До такого типу державного устрою належать революційні диктатури та всі цезаристично-бонапартистські режими. Натомість необмежена демократія підважує у суспільстві засади правопорядку і дисципліни. Влада стає інструментом задоволення приватних інтересів багатіїв-плутократів і клептократів. Історичним втіленням таких демократій є Римська республіка доби занепаду, Франція Третьої республіки та Річ Посполита. Своєрідне місце у класифікації форм державного устрою В. Липинського займає «класократія» як спільнота усіх класів, об'єднаних спільною соціальною функцією. Так, до «промислового класу» належать одночасно і робітники, і технічний персонал, і «капітани індустрії», суперечності між якими значно слабші, ніж чинники інтеграції. Зразком «класократичного» устрою є Англія, де наявна певна рівновага між владою і громадянським суспільством, між силами консерватизму і прогресу. У класократичному монархічному суспільстві громадянство володіє свободою економічної, культурної та політичної самодіяльності, однак ця свобода дисциплінована авторитетом сильної державної влади. Класократія завбачує свободу критики та опозиції, які не призводять до революційних змін. Перетворення у таких державах відбуваються через законодавчі зміни.

На основі аналізу історичного минулого мислитель доходить висновку, що суспільство соціальної рівноваги в Україні може бути побудованим за умов встановлення конституційної монархії. Його монархізм постає у руслі традиціоналізму – монарх мав стати консолідуючим центром, загально визнаним авторитетом у суспільстві. Роль гетьмана-монарха в Українській державі мала бути символічною і репрезентативною, з максимальним обмеженням його реальної влади за прикладом англійської конституційної монархії. У новоствореній державі має бути встановлена влада спадкового гетьмана. Монархічне правління у формі Гетьманства має базуватися не на диктатурі чи волі народу, а виходити з «родової і нашої державної історичної традиції», оскільки не пасивна українська більшість, а творча аристократична меншість здатна до державотворення.

Найбільший внесок В. Липинського в українську суспільно-політичну традицію, на думку І. Лисяка-Рудницького, полягає в тому, що він запропонував нову інтерпретацію української історії. Народницькі історики від М. Костомарова до М. Грушевського розглядали антипольське повстання сер. XVII ст. під проводом гетьмана Богдана Хмельницького як стихійний виступ мас. В. Липинський, навпаки, наголошував на внескові вищих класів, які забезпечили козаків освіченим і політично зрілим софістикованим керівництвом і трактував революцію Хмельницького як процес, метою якого було створити українську козацьку

державу [6, с. 72]. Досвід революції 1917 р. і поразка справи української незалежності перетворили Липинського на соціолога та політичного мислителя. Його соціологічна концепція, як стверджує І. Лисяк-Рудницький, хоч загалом оригінальна, у певних аспектах співвідноситься з теоріями В. Парето і Г. Моски, однак основи його філософії близькі до положень Е. Берка і А. Токвіля [6, с. 73]. В. Липинський обстоював незмінність функцій еліти в кожному організованому суспільстві, тим більше у кожній державі. Він вірив, що здоровий соціальний розвиток потребує рівноваги між силами змін і стабільності, свободи і влади. Він бачив майбутню незалежну Україну як конституційну монархію з диференційованою класовою структурою на чолі з верствою заможних хліборобів.

Затвердженням І. Лисяка-Рудницького, після першої світової війни вплив ідеології модерного українського консерватизму позначився на українському духовному й політичному житті і поза межами гетьманського руху. Хоча деякі ідеї В. Липинського були явно анахронічними, багато його глибоких зауважень слід розглядати як значний внесок у збагачення української політичної та соціальної думки. Вплив суспільно-політичної творчості В. Липинського дав поштовх до постання цілої школи консервативних істориків і публіцистів (Д. Дорошенко, С. Томашівський, В. Кучабський, Т. Коструба, О. Назарук, Б. Гомзин) [7, с. 128-129]. Історичні праці Липинського в 20-х рр. ХХ ст. були досить відомі в Радянській Україні. На західних українських землях вплив консервативних ідей В. Липинського були помітні в католицькій пресі, а також у працях низки націоналістичних авторів, зокрема, згуртованих у партію Фронт національної єдності, яка шукала синтезу націоналізму й монархізму.

Свого часу ще у 1920 р. В. Липинський, переосмислюючи події Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. у праці «Україна на переломі: 1657-1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст.», у дусі традиціоналізму дійшов висновку, що однією з головних причин занепаду української державності означеного періоду є відсутність стабільної монархічної влади. Як зауважує Я. Федорчук, В. Липинський наводить переконливі аргументи щодо прагнення Б. Хмельницького перетворити гетьманство в інститут спадкової влади [8, с. 229]. Необхідність встановлення одноосібної влади мислитель пояснював неспроможністю виборної традиції козацьких старшин забезпечити авторитет влади у майбутньому. Більше того, виборність гетьмана лише старшиною засвідчувала, що він не є представником всього народу, відтак його діяльність не могла б забезпечити державної консолідації. Як стверджує В. Липинський, започаткування гетьманства належить якраз Б. Хмельницькому, саме зміцнення держави він почав з обмеження козацької демократичної традиції, коли старшина призначалася й усувалася за рішенням гетьмана. Проте Б. Хмельницький не відходив від усталеної козацької традиції і в процесі вирішення найважливіших справ обов'язково скликалися станові сейми, в яких брали участь шляхта, козацтво, духовенство і міщанство. Такий устрій держави Б. Хмельницького був зародком конституційно-монархічної форми державного правління, в якій існувала правляча династія, влада якої обмежувалась парламентом.

Вдруге в українській історії встановлення династичної влади монарха стало можливим за доби Української Держави П. Скоропадського. На цій підставі О. Приймак зауважує, що В. Липинський виділяв два основні періоди, коли держава могла стати монархічною – це час гетьманування Б. Хмельницького та доба П. Скоропадського [9, с. 114]. Поряд з цим В. Липинський виділив і головні причини невдач становлення монархічної влади в Україні. Насамперед, це прагнення опиратися не на внутрішні сили, а на зовнішні – Б. Хмельницький опирався на допомогу Кримського ханства, а П. Скоропадський – на допомогу німецької окупаційної адміністрації, тоді як українське суспільство виявилось невідповідним до сприйняття монархічної ідеї.

Погляди В. Липинського щодо легітимної функції, яку здійснював у минулому інститут монархії, багато в чому збігаються з поглядами Х. Ортеги-і-Гассета та Г. Ферреро. Однак і Х. Ортега-і-Гассет, і Г. Ферреро вважали, що реальне розв'язання проблеми легітимності влади у ХХ ст. лежить у сфері демократії [7, с. 168]. На відміну від них, В. Липинський

під впливом невдач української демократії в 1917-1921 рр. та кризи ліберальних західних демократій міжвоєнного періоду песимістично оцінював перспективи демократії. Натомість у руслі традиціоналізму обґрунтовував, що основою ефективного державного устрою мають стати принципи монархічної легітимізації влади. Варто зауважити, що В. Липинський жодним чином не був прихильником відродження абсолютистських монархічних режимів, називаючи їх спадковими диктатурами.

У праці «Листи до братів-хліборобів» В. Липинський цілком об'єктивно оцінював складність створення монархічного устрою на поч. ХХ ст.: «Нова монархія, нова династія не може постати в часах, коли над життям народу панує преса і література. Родоначальники монархії і династій, Богом дані провідники нації не родяться при благосклонній участі кінематографістів і репортерів» [10, с. 89-90]. Вийти зі скрутного становища можна було б через звернення до традиції – до династії, представники якої вже обіймали у ХVIII ст. посаду гетьмана. Однак мислитель зовсім не ідеалізував режим П. Скоропадського, критикуючи засилля в ньому проімперськи налаштованих очільників.

Зазначимо, що для В. Липинського створення української держави є невід'ємним від релігії як активного чинника соціо- та державотворення. Адже державна влада, «законна, маєстатична і загальна», базується на чомусь вищому, ніж її прагнення до панування. «Боже помазання, яке вона в покорі приймає, і закон батьків (традиція), який вона з любов'ю продовжує – вище і старше – ось що лягло в тій чи іншій формі в основу народження всіх держав цілого світу» [5, с. 64]. Релігія у суспільстві діє організовуючи, обмежуючи антигромадянські й антитовариські примхи одиниці.

«Влада, Територія, Громадянство – це три основи державного думання. А державне думання – це основа державного ділання: політичної творчості, а не політичної руїни [5, с. 70]». В. Липинський тут акцентує увагу не лише на факторі «завоювання влади» українцями в Україні, що в часі є досяжним. Він вказує на неймовірно складний і тривалий процес переродження українського суспільства, яке повинно внутрішньо визріти до самостійного існування і в межах вже самостійної держави. Його слова «ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» й сьогодні залишаються актуальними.

Традиціоналізм В. Липинського базується на «громадянстві» як єдності Церкви, Армії та Родини. «Церква – Христом Богом установа організації природної потреби віри і моралі. Армія – організація природної потреби оборони. Родина – організація природної потреби продовжування роду. Клас – організація природної потреби знання і краси (інтелігентський клас) і природної потреби хліба (продукуючі класи)» [11, с. 69]. В основі організації суспільства лежить авторитет: церковний, воєнний, родинний, класовий. Лише тоді, коли є загально визнані, громадські (церковні, воєнні, родинні і класові) авторитети – на які може спертися влада, і зароджується на території даного громадянства його власна держава. Адже без організації і без авторитетів немає громадянства, а є дезінтегрована і ненавидяча юрба рабів, якою правлять із чужої «Землі».

У цілому В. Липинський обґрунтовував думку, що управління Українською державою має здійснюватися саме аристократією як провідною верствою суспільства. Аристократія має стати єдиною ланкою між «старою» і «новою» Україною, забезпечивши стабільність та тяглість національного життя та державності, розвиток яких характеризується високим ступенем дискретності. Відтак, аристократизм В. Липинський розглядав як утвердження в українському суспільстві організованих сил, котрі здійснювали б владу на засадах авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури.

1. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – 573 с.
2. *Попович М.* Мировоззрение древних славян / М. Попович. – К.: Наукова думка, 1985. – 168 с.
3. *Лисяк-Рудницький І.* Консерватизм // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – С. 125 – 129.
4. *Гордієнко М.* Цінності та ідеї громадянського суспільства в системі легітимного правління / М. Гордієнко // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – Спецвипуск : Політичний менеджмент. – С. 135 – 152.
5. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т. Том 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – XX+554 с.
6. *Лисяк-Рудницький І.* Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – С. 160 – 172.
7. *Лисяк-Рудницький І.* Обережно з утопіями // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – С. 345 – 359.
8. *Федорчук Я.* Монархізм Б. Хмельницького в оцінці В'ячеслава Липинського: критична інтерпретація / Я. Федорчук // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Матеріали міжнародної наукової конференції 2-6 червня 1992 р. у Києві, Луцьку, Кременці / За ред. Я. Пеленського. – К., 1994. – С. 228 – 231.
9. *Приймак О. О.* Інститут гетьманства як українська національна ідея у науковій спадщині В. К. Липинського / О. О. Приймак // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – №. 4. – С. 113 – 118.
10. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / За ред. Я. Пеленського / В. Липинський. – К.: Ін-т східноєвропейських досліджень НАН, 1995. – 470 с.
11. *Липинський В.* Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 Квітня 1918 р. / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63 – 76.